

NMR ANALYSE

TILLID – DET NORDISKE GULD

Denne rapport handler om social tillid i de nordiske samfund. I Norden finder man de højeste niveauer af tillid i verden. Den er til gavn for såvel samfundsøkonomien som for enkeltpersoner og samfundet i sin helhed. Rapporten undersøger, hvordan den sociale tillid er blevet så stor i Norden, og hvilke udfordringer den står over for.

Nordisk
Ministerråd

Tillid – det nordiske guld

Ulf Andreasson

ISBN 978-92-893-5076-1 (PRINT)

ISBN 978-92-893-5077-8 (PDF)

ISBN 978-92-893-5078-5 (EPUB)

<http://dx.doi.org/10.6027/ANP2017-744>

ANP 2017:744

© Nordisk Ministerråd 2017

Layout: Mette Agger Tang

Tryk: Rosendahls

Printed in Denmark

Det nordiske samarbejde

Det nordiske samarbejde er en af verdens mest omfattende regionale samarbejdsformer. Samarbejdet omfatter Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige samt Færøerne, Grønland og Åland.

Det nordiske samarbejde er både politisk, økonomisk og kulturelt forankret og er en vigtig medspiller i det europæiske og internationale samarbejde. Det nordiske fællesskab arbejder for et stærkt Norden i et stærkt Europa.

Det nordiske samarbejde ønsker at styrke nordiske og regionale interesser og værdier i en global omverden. Fælles værdier landene imellem er med til at styrke Nordens position som en af verdens mest innovative og konkurrencedygtige regioner.

Nordisk Ministerråd

Ved Stranden 18

DK-1061 København K

www.norden.org

Download publikationer på www.norden.org/nordpub

TILLID –
DET NORDISKE
GULD

Indhold

7	Forord
8	Sammenfatning
10	Indledning
10	Tillidsbegrebet
11	Tillidens velsignelser
13	Den nordiske tillid
14	Tillid – en nordisk specialitet
18	Udfordringer for den nordiske tillid
20	Konklusioner
22	Referencer

”

Det er svært at forestille sig
samfundsmodeller som de
nordiske, hvis medborgerne ikke
stoler på, at andre medborgere
via skattesystemet bidrager
til samfundsøkonomien, og at
myndighederne forvalter midlerne
på en retfærdig og effektiv måde,
som ikke er skæmmet af korrupsion.

Forord

Denne rapport handler om tillid eller mere specifikt om social tillid. Det er et emne, som har været genstand for intens forskning i de seneste årtier. Det er også et emne, som i allerhøjeste grad er nordisk funderet. Som region er Norden verdensmestre, når det gælder social tillid i befolkningen. Den omfattende forskningslitteratur på dette område peger på, at en høj social tillid måske er den vigtigste ressource, et samfund kan have. Derfor kan man, som rapportens titel indikerer, betragte tilliden som en form for guld for de nordiske lande.

Rapporten beskriver baggrunden for, hvordan Norden har formået at skabe en så høj grad af tillid. Kort sagt er det resultatet af flere forskellige samfundsprocesser, hvoraf nogle har rødder langt tilbage i historien, mens andre er mere nutidige. Denne tekst fokuserer på foreningslivets historiske rolle i de nordiske samfund samt statens funktion. Hvad angår statens funktion, er velfungerende og retfærdige samfundsinstitutioner, en universel velfærdsstat samt fraværet af korruption aspekter, som har været helt centrale for tilliden. En særlig dimension, som rapporten tager op, er koblingen mellem foreningslivet og staten, som har været særligt vigtig i den nordiske kontekst.

I rapporten drøftes også de udfordringer, som den sociale tillid i Norden står over for. Selvom der findes en række store udfordringer, kan man konstatere, at fremtidsudsigterne for den sociale tillid i samfundet ikke er hugget i sten, men i høj grad ligger i hænderne på politikere og andre beslutningstagere.

Rapporten er forfattet af Ulf Andreasson fra Nordisk Ministerråds analyse- og udredningsenhed. Tanken er, at man inden for rammerne af rapportserien skal belyse aktuelle emner, som er centrale i et nordisk perspektiv.

København, april 2017

Dagfinn Høybråten

Generalsekretær

Nordisk Ministerråd

Sammenfatning

Al tilgængelig forskning peger på, at de nordiske samfund er kendetegnet af høje niveauer af social tillid. Og niveauerne er ikke bare høje isoleret set – de er unikke for Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige. Ingen andre lande kommer op på de samme niveauer.

Samfundsøkonomien gavnnes på flere måder af en høj social tillid. Et samfund præget af høj tillid trækkes i mindre grad med formaliteter, konflikter og retsprocesser. I økonomiske termer taler man især om, at social tillid mindsker transaktionsomkostninger i økonomien, dvs. de omkostninger, der er forbundet med at forsikre sig om, at aftaler bliver overholdt. Beregninger tyder på, at en stigning på ti procentpoint i den sociale tillid kan forventes at medføre en stigning på et halvt procentpoint i et lands økonomiske vækst. Men effekterne af tillid rækker ud over de rent økonomiske aspekter. Forskning har påvist andre effekter af den sociale tillid, som ligger parallelt med de samfundsøkonomiske. Overordnet set er mennesker med en høj grad af tillid mere tilbøjelige til at mene, at de har kontrol over deres liv og har bedre livsmuligheder. Tillid betragtes i dag også som en vigtig bestanddel i fremme af samfundengagement som helhed, samtidig med at den mindsker kriminaliteten og øger den enkeltes lykke.

Med ovenstående in mente er der belæg for at kalde de høje niveauer af social tillid i Norden for et nordisk guld – både for enkeltpersoner og for samfundet. Der er dog ikke tale om en naturressource, men en ressource, som er opstået over lang tid gennem flere forskellige samvirkende samfundsprocesser. De to aspekter, der fremhæves i teksten, handler om statens rolle samt foreningslivets funktion. Mens sidstnævnte synes at have haft en central funktion på et tidligt tidspunkt i historien, som i vid udstrækning faldt sammen med omdannelsen af de nordiske samfund fra landbrugs- til industrisamfund, har staten især spillet en vigtig rolle i de seneste årtier.

Gennem det frivillige foreningsliv, der opstod i Norden i 1800-tallet – ofte samlet under begrebet folkebevægelser, hvor foreningerne set i et internationalt perspektiv påfaldende ofte var frivillige, lokalt forankrede og medlemsbaserede og havde demokratiske beslutningsprocesser som et centralt element – skabte en slags sammenholdende kit i samfundet i form af stærke sociale normer for tillid og respekt. De kom til at sætte dybe spor i de nordiske samfund.

Hvad angår statens rolle, har forskningen primært peget på den oplevede retfærdighed i samfundsinstitutionernes ageren samt en lav grad af korrupsion, især i de seneste årtier. En anden vigtig faktor er den universelle velfærdsstat, som har modvirket dannelsen af underklasser i samfundet. At staten desuden har bestræbt sig på at hæve uddannelsesniveaue i befolkningen har haft en positiv indvirkning i denne sammenhæng.

Et særligt gavnligt aspekt af den sociale tillid i Norden har været relationen mellem staten og foreningerne. Foreningerne udfyldte en vigtig funktion ved at udgøre en platform, hvor den enkelte borger kunne få politisk indflydelse, hvilket har ført til en øget tillid til myndigheder og andre samfundsinstitutioner samt, i forlængelse deraf, øget social tillid. Samtidig har staten haft en imødekommende indstilling til foreningerne, selvom foreningerne i mange tilfælde har forholdt sig kritisk til statens førte politik.

En vigtig årsag til den tillid, der forekommer i de nordiske samfund, og som har haft en positiv indvirkning på blandt andet økonomien, er, at staten arbejder transparent, retfærdigt og med stor integritet, hvilket har haft positive effekter. Dette er en afgørende faktor, når man skal se nærmere på årsagerne til de nordiske landes økonomiske fremgang.

Tillid er på mange måder det kit, som skaber sammenhængskraft i de nordiske samfund. De nordiske lande har sandsynligvis mere at tabe på mindsket social tillid, end andre lande har. Ikke kun fordi de nordiske samfund har de højeste niveauer af tillid, men fordi samfundsmodellen, eller snarere samfundskontrakten, er baseret på en høj grad af tillid.

Indledning

Økonomen Lars Calmfors har beskæftiget sig med spørgsmålet om, hvad det er, der får Sverige, Norge, Danmark, Finland og Island til at skille sig ud fra andre lande i verden. Han mener, at det med tiden er blevet sværere og sværere at hævde, at de nordiske lande adskiller sig markant fra andre, primært europæiske, lande. I dag er der mange andre lande, der også har et højt skattetryk, generøse velfærdssystemer med en stor offentlig sektor, en høj andel af overenskomstanstatte på arbejdsmarkedet og flere andre elementer, som historisk set har været associeret med de nordiske lande. Derudover er de nordiske lande blevet mere heterogene på en række områder, hvor vi tidligere fremstod som en enhed, for eksempel hvad angår forskelle i marginalsatser og den offentlige sektors størrelse i forhold til BNP. Alligevel mener Calmfors, at faktorer såsom indkomstmæssig ligestilling, en høj beskæftigelsesgrad blandt især kvinder og ældre, en lav statsgæld, fokus på flexicurity på arbejdsmarkedet, store investeringer i humankapital og en stor andel af befolkningen med ansættelse i den offentlige sektor gør, at det stadig er meningsfuldt at tale om en nordisk samfundsmodel. Derudover peger Calmfors på ét specifikt område, hvor Norden i særlig grad skiller sig ud i forhold til andre lande: Tillid. Ingen anden region i verden når op i nærheden af de nordiske tillidsniveauer.¹

Selvom Norden er mindre unikt og homogent i dag, end det har været tidligere, giver det stadig mening at tale om en nordisk samfundsmodel.

I Norden finder man den højeste grad af tillid i hele verden.

Denne tekst har til formål at sætte fokus på tilliden, og især den sociale tillid, i Norden: Hvordan adskiller Norden sig fra andre sammenlignelige lande, hvilke effekter har tilliden på de nordiske samfund, hvordan er den opstået, og hvilke potentielle trusler mod tilliden i de nordiske samfund kan vi se? Formålet er ikke at give et udtømmende helhedsbillede af den aktuelle forskning på området, men snarere at skabe grundlag for en diskussion. I denne tekst argumenteres der for, at tillid måske er den vigtigste ressource i de nordiske samfund – et nordisk guld så at sige – og at den spiller en central rolle for forståelsen af de nordiske landes sociale og økonomiske fremgang i moderne tid. Et af formålene med denne tekst er desuden at tydeliggøre, at det ikke er umuligt at skabe og opretholde tillid i samfundet, men at det er en opgave, der hviler i beslutningstagernes hænder.

Tillidsbegrebet

Tillid (fra det engelske "trust") har været genstand for omfattende studier siden omkring 1980'erne, og mange af disse er blevet udført af sociologer og økonomer. Tillid ses ofte som en delmængde af et samfunds sociale kapital. Ifølge en af områdets mest kendte forskere, Robert Putnam, er social kapital at betragte som summen af normer, tillid og netværk.²

Tillidsforskningen er historisk set foregået parallelt med den neoklassiske økonomiske teoridannelse, eftersom den til dels er baseret på et andet beslutningsrationale end det, der har præget den neoklassiske forskningstradition.

1. L. Calmfors, "How well is the Nordic Model Doing? Recent Performance and Future Changes" i T. Valkonen & V. Vihriälä (red.), *The Nordic Model – Challenged but Capable of Reform* (2014). Det skal nævnes, at Island efter finanskrisen ikke har haft den samme lave statsgæld som de øvrige nordiske lande.
2. R. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (1993).

De seneste års kraftige vækst i tillidsforskningen kan i en vis udstrækning ses som et resultat af mangler i den neoklassiske traditions forklaringsmodeller.

Social tillid handler om, i hvor høj grad man stoler på mennesker, som man ikke kender i forvejen.

Fra neoklassisk side har man, som et modtræk til dette, nuanceret opfattelsen af individets beslutningsrationale, og man forsøger nu at inkorporere for eksempel tillid, normer og kultur.³

Et individs tillid til aktører, institutioner og fænomener kan variere. For eksempel kan et individ have en vis grad af tillid til politikere, en anden til myndigheder og en tredje til en nabo eller en kollega. En hyppigt forekommende metode til rent praktisk at håndtere tillid i forskningssammenhænge er at se specifikt på det, som man plejer at kalde social tillid (social trust). Social tillid er et udtryk for, i hvor høj grad folk stoler på andre mennesker, som de ikke kender i forvejen.⁴ Forskerne mener, at man ved at ekstrapolere de målte resultater af social tillid fra individ- til samfundsniveau får mulighed for at sammenligne den sociale kapital i forskellige samfund og geografiske områder.

Social tillid kan betragtes som det enkelte individs opfattelse af den moralske tilstand i samfundet: Kan man stole på andre mennesker? Den kan ekstrapoleres fra individ- til samfundsniveau, hvilket gør det muligt at sammenligne den sociale kapital i forskellige samfund.

På baggrund af ovenstående kan man udlede, at den sociale tillid kan betragtes som et individs opfattelse af menneskets natur. Social tillid handler på mange måder om forventningen om, at en given norm respekteres af mennesker, som man ikke kender, og at disse mennesker ikke forsøger at snyde en. Med andre ord er social tillid et udtryk for et individs opfattelse af den moralske tilstand i det samfund, som han eller hun bor i.⁵

Tillidens velsignelser

Der er stort set konsensus om, hvilke effekter tillid har. De kan deles op i økonomiske og andre effekter. I fodnoten er der angivet nogle få eksempler fra den enorme mængde faglitterære værker, som stort set alle når frem til den samme konklusion: Et samfund med et højt niveau af tillid har mange fordele, både for det enkelte individ og for samfundet som helhed. Langt de fleste ville uden at tøve foretrække at bo i et højtillidssamfund frem for i et samfund med en lav grad af social tillid.

En høj grad af social tillid mindsker transaktionsomkostningerne i økonomien. Der findes også andre fordelagtige økonomiske effekter af høje niveauer af tillid.

En høj grad af social tillid gavner samfundsøkonomien på flere måder.⁶ Det faktum, der har fået mest opmærksomhed, er, at samfundet i mindre grad er præget af formaliteter, konflikter og retsprocesser. Man kan se tillid som fraværet af et behov for at verificere andre aktørers handlinger.⁷ Udtrykt i økonomiske termer mindsker social tillid transaktionsomkostningerne i samfundsøkonomien, dvs. de omkostninger, der er forbundet med at sikre, at aftaler bliver overholdt.

3. En konkret måde at inkorporere tillid på i den neoklassiske tradition er at betragte den som en social norm, som gør adgangen til information mindre kompleks. Se D. Furlong, *The Conceptualization of Trust in Economic Thought* (1996).

4. Det kaldes nogle gange også for generel tillid.

5. Det kan man læse mere om i E.M. Uslaner, *The Moral Foundation of Trust* (2002).

6. Se for eksempel G. Tabellini, "Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe", *Journal of the European Economic Association* 8 (2010). For en kritisk tekst, se F. Roth, "Does Too Much Trust Hamper Economic Growth?", *Kyklos. International Review for Social Science* 62 (2009).

7. P.J. Zak & S. Knack, "Trust and Growth", *The Economic Journal* 111 (2001). Et eksempel på dette er fraværet af detaljestyre i arbejdslivet. Se A. Ilsøe, "Between Trust and Control: Company-level Bargaining on Flexible Working Hours in the Danish and German Metal Industries", *Industrial Relations Journal* 41 (2010).

FOTO: ODDLEIV APNESETH, NORDEN.ORG

Fraværet af social tillid kræver, at myndigheder fører omfattende kontrol med formelle og nedskrevne regler. Det er tid, som i sidste ende tages fra produktivt arbejde.

Social tillid har også andre effekter, blandt andet en positiv indvirkning på den enkeltes lykke. Den gavner også mulighederne for samarbejde, politisk engagement og demokratisk udvikling i samfundet, samtidig med at den modvirker kriminalitet.

Tillid gavner også handlen ved at føre til lavere transaktionsomkostninger.⁸ En anden økonomisk gevinst ved høj tillid er, at den er med til at skabe fordelagtige forudsætninger for investeringer.⁹

Hvis man skal tro faglitteraturen, fungerer social tillid på mange måder som en slags smøremiddel for samfundsøkonomien.¹⁰ Christian Bjørnskov fra Aarhus Universitet har – på baggrund af en gennemgang af empiriske studier – beregnet, at en stigning på ti procentpoint i den sociale tillid kan forventes at medføre en stigning på et halvt procentpoint i et lands økonomiske vækst.

Social tillid har også andre effekter, som ikke er direkte økonomiske, men som alligevel er gavnlige for både det enkelte individ og for samfundet. Der findes

8. H.L.F De Groot (et al.), "The Institutional Determinants of Bilateral Trade Patterns", *Kyklos. International Review for Social Science* 57 (2004). Se også F. Fukuyama, *Trust – The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (1995).

9. Zak & Knack (2001).

10. Fukuyama (1995). Se også O. Blanchard (et. al.), *Unemployment, Labour-Market Flexibility and IMF Advice: Moving Beyond Mantras* (2013). C. Bjørnskov, "Economic Growth" i G.L.H. Svendsen & G.T. Svendsen (red.), *Handbook of Social Capital* (2009).

for eksempel flere studier, som har påvist en stærk relation til individuel lykke: Man har det ganske enkelt bedre, hvis man lever i et samfund, hvor folk stoler på hinanden.¹¹ En anden positiv effekt er, at social tillid gør det enklere at samarbejde og gør indbyggerne mere tilbøjelige til at handle altruistisk.¹² Helt overordnet er mennesker med en høj grad af tillid også mere tilbøjelige til at mene, at de har større kontrol over deres liv og har bedre livsmuligheder.¹³ Tillid bliver i dag også betragtet som en vigtig bestanddel, når det gælder om at fremme det politiske engagement og den demokratiske udvikling i samfundet som helhed.¹⁴ Man har desuden påvist, at det har en gavnlig (mindskende) indvirkning på kriminalitet.¹⁵

Reflekterer man over den omfattende mængde forskningslitteratur på området, indser man dog, at det kan være vanskeligt at afdøre, hvad det er, der skaber social tillid, og hvad der er en effekt af den sociale tillid. For eksempel er det både tænkeligt og sandsynligt, at økonomisk vækst i sig selv fremmer den sociale tillid i et samfund, hvilket så har en gavnlig indvirkning på den fortsatte vækst.¹⁶ Det samme gælder for negative spiraler, hvor faldende tillid påvirker faktorer, som så har en negativ indvirkning på tilliden. Med andre ord minder relationen mellem tillid og dens konsekvenser om analysen af, hvad der kom først: hønen eller ægget. I denne sammenhæng er det tilstrækkeligt at konstatere, at tilstedeværelsen af social tillid i et samfund kan skabe positive spiraler, hvor tilliden og dens effekter forstærker hinanden eller – hvis man havner i en negativ spiral – risikerer at svække hinanden.

Den nordiske tillid

Den mest udbredte måde at måle social tillid på i Europa er de studier, der drives af European Social Survey. Studierne indledtes i 2001 og er blevet udført hvert andet år. Personer i de respektive deltagende lande angiver på en skala fra 1 til 10, i hvor høj grad de mener, at de kan stole på forskellige mennesker. Det seneste studie, som blev udført i 2014, viser, at Norden skiller sig ud ved at indtage de fire øverste pladser. Der findes ingen tal for Island for 2014, men i det tilsvarende studie fra 2012 havde de en vægtet middelværdi, der lå på niveau med Sveriges.¹⁷ (Det interessante med Island er, at den sociale tillid i den islandske befolkning paradoksalt nok steg efter finanskrisen).¹⁸

Ifølge European Social Survey har de nordiske lande de højeste niveauer af social tillid.

11. Se for eksempel A. Rodríguez-Pose & V. von Berlepsch, *Social Capital and Individual Happiness in Europe*, Bruges European Economic Research Papers 25 (2012). Interessant nok er korrelationen svagest i Nordeuropa.

12. Putnam (1993).

13. Se B. Rothstein, "Corruption and Social Trust: Why the Fish Rots from the Head Down", *Social Research* 80 (2013). Se også A. Leung (et al.), "Searching for Happiness: The Importance of Social Capital", *Journal of Happiness Studies* 12 (2011).

14. R. Putnam, *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community* (2000). Der findes også en diskurs, som hævder, at tillid under visse betingelser kan gavne autoritære styre, se D. Acemoglu (et al.), "Chiefs: Economic Development and Elite Control of Civil Society in Sierra Leone", *Journal of Political Economy* 122 (2014).

15. B.P. Kennedy (et al.), "Social Capital, Income Inequality and Firearm Violent Crime", *Social Science and Medicine* 47 (1998)

16. C. Bjørnskov, "Economic Growth" i G.L.H. Svendsen & G.T. Svendsen (red.), *Handbook of Social Capital* (2009).

17. R.F. Andersen & P.T. Dinesen, "Social Capital in the Scandinavian Countries" i P. Nedergaard & A. Wivel (red.), *Routledge Handbook on Scandinavian Politics* (endnu ikke udkommet).

18. K. Growiec (et al.), "Social Capital and the Financial Crisis: The Case of Iceland", *CIES e-Working Papers* 138 (2012).

Social tillid i de europæiske lande iht. European Social Survey 2014.

Ti er lig med fuld tillid til andre mennesker, mens nul betyder ingen tillid overhovedet.

Land	Middelværdi	Land	Middelværdi
Danmark	6,90	Belgien	5,02
Finland	6,74	Østrig	4,98
Norge	6,62	Litauen	4,94
Sverige	6,25	Spanien	4,83
Holland	6,03	Frankrig	4,61
Schweiz	5,72	Tjekkiet	4,59
Estland	5,57	Ungarn	4,17
Storbritannien	5,37	Slovenien	4,07
Irland	5,23	Polen	3,92
Israel	5,17	Portugal	3,63
Tyskland	5,17		

Alt i alt er en høj grad af social tillid altså et nordisk særkende. Det betyder ikke, at andre lande er fuldstændig blottede for social tillid, men kun ganske få kommer i nærheden af de niveauer, man ser i de nordiske lande. Det eneste land ud over de nordiske, der fik et tillidsniveau på over 6, var Holland. Middelværdien for de deltagende lande lå lige over 5. Inden for forskningen omtales tilliden i Norden til tider som "Nordisk exceptionalisme".¹⁹

Det er værd at bemærke, at der ikke er en jævn fordeling af tillid i de nordiske lande. Forskellene mellem de enkelte regioner er noget større i Finland og Sverige sammenlignet med Norge og Danmark. Det vil altså sige, at den sociale tillid (geografisk set) er mere jævnt fordelt i Norge og Danmark i forhold til i Sverige og Finland. Samtidig er fordelingen i Finland og Sverige mindre tydelig end i det øvrige Europa, hvor man ser en endnu større geografisk spredning af tillidsniveauerne i de enkelte lande.²⁰

I et globalt perspektiv ser man som regel de laveste tillidsniveauer i Mellemøsten, Afrika og dele af Latinamerika.²¹ Lave tillidsniveauer i fattige lande udgør i sig selv en hæmsko for udviklingsmulighederne.

Tillid – en nordisk specialitet

Eftersom de sociale tillidsniveauer varierer fra samfund til samfund og fra land til land, har det været interessant for forskere at studere, hvordan tilliden opstår. Der findes to tilgange til at forklare, hvordan social tillid opstår. Den ene forklaringsmodel betoner sociale forhold, mens den anden lægger mere vægt

19. J. Delhey & K. Newton, "Predicting Cross-National Levels of Social Trust in Seven Societies: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?", *European Sociological Review* 29 (2013).

20. P.T. Dinesen & K.M. Sønderskov, "Trust in a Time of Increasing Diversity: On the Relationship between Ethnic Heterogeneity and Social Trust in Denmark from 1979 until Today", *Scandinavian Political Studies* 35 (2012).

21. B. Rothstein & E.M. Uslaner, "All for All. Equality, Corruption and Social Trust", *World Politics* 58 (2005). Se også H. Höjer, "Sveriges unika tillit sjunker: Kan man lita på folk?", *Forskning och Framsteg* 8 (2014).

på de institutionelle. Den første (som betoner sociale forhold) peger specifikt på faktorer, som vedrører social interaktion i samfundet, f.eks. i form af engagement i arbejdsliv og civilsamfund, som de vigtigste for opbygningen af tilliden i samfundet. Den anden (med større fokus på institutionelle faktorer) lægger i stedet mere vægt på politiske og økonomiske institutioner samt socioøkonomiske resultater.

Disse to tilgange skal ikke nødvendigvis ses, som om de står i opposition til hinanden, men kan med fordel betragtes som komplementære.

Rasmus Fonnesbæck Andersen og Peter Thisted Dinesen ved Københavns Universitet viser – på baggrund af en gennemgang af andre studier – at de nordiske samfund sandsynligvis allerede på et tidligt stadie udviste høje niveauer af social kapital. Det har man i andre studier forsøgt at bekræfte ved for eksempel at studere svenskere, som udvandrede til USA, og som tog tilliden med sig: Selv efter flere generationer giver amerikanere med skandinavisk baggrund udtryk for en højere samfundsmæssig tillid end amerikanere generelt.²² Forskere har blandt andet peget på indførelsen af protestantismen i de nordiske lande som en vigtig forklaring på de tidlige høje tillidsniveauer. Man mener især, at protestantismens ikke-hierarkiske karakter har givet den sociale tillid mulighed for at udvikle sig.²³ Andre er gået helt tilbage til vikingetidens tidlige statsdannelse og handelsnetværk og brugt dem som vigtige forklaringsfaktorer.²⁴

Rent metodologisk er det dog vanskeligt at afgøre omfanget af den tidlige nordiske tillid. De niveauer, vi kan måle i dag, har sandsynligvis begrænset tilknytning til den tillid, der kan spores langt tilbage i historien. Det er også ganske sandsynligt, at tilliden i de nordiske samfund set over et længere historisk perspektiv har varieret. Den er dog blevet større i moderne tid, mens den i mange lande uden for Norden snarere er faldet i den samme periode, særligt i de seneste årtier.²⁵ Det interessante spørgsmål er dermed, hvordan tilliden er blevet så stor i moderne tid. Mere specifikt handler det om, hvordan de tidlige former for tillid i Norden kunne fordybes i takt med, at landene udviklede sig til moderne samfund, og hvordan tilliden desuden har kunnet stige i de senere år.

Den (relativt) moderne historie om den nordiske tillid tager afsæt i de store folkebevægelser i anden halvdel af 1800-tallet. Folkebevægelserne er en samlingsbetegnelse for de folkelige massebevægelser såsom afholds-, vækkelses- og arbejderbevægelsen. Dannelsen af disse bevægelser faldt i vid udstrækning sammen med en gennemgribende omstrukturering af de nordiske samfund.²⁶ I kraft af deres udformning og funktion kom de foreninger, der opstod som et resultat af folkebevægelserne, til at få stor betydning for foreningslivet i Norden.²⁷ De nordiske organisationer har, i en international sammenhæng, påfaldende ofte

Der findes to overordnede forklaringsmodeller til at forklare, hvordan social tillid opstår. Den ene betoner sociale forhold, mens den anden lægger mere vægt på institutionelle forhold. De to modeller står ikke i opposition til hinanden, men kan betragtes som komplementære.

Selvom Norden allerede på et tidligt tidspunkt udviste høje niveauer af social tillid, har niveauerne sandsynligvis varieret gennem historien.

Den moderne historie om den sociale tillid i Norden begyndte med folkebevægelserne i 1800-tallet. Det var frivillige, lokale og medlemsbaserede foreninger med demokratiske beslutningsprocesser. Gennem disse opstod grundlaget for et sammenholdende kit i samfundet i form af normer for tillid og respekt, som også støtter samarbejde.

22. L. Trägårdh, "Den dumme svensken och allemansrättens magi" i L. Trägårdh (red.), Tilliten i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier (2009).

23. For en diskussion om dette samt henvisninger til anden forskning, se C. Bjørnskov, "The Determinants of Trust", Ratio Working Papers (2005).

24. G.L.H. Svendsen & G.T. Svendsen, "How did Trade Norms Evolve in Scandinavia?: Long-Distance Trade and Social Trust in the Viking Age", Economic Systems 40 (2016).

25. Se Andersen & Dinesen (endnu ikke udgivet).

26. For en svensk diskussion om strukturomstillingen i 1800-tallet, folkebevægelserne og deres relation til tillid, se G. Svedin, "En ohyra på samhällskroppen": Kriminalitet, kontroll och modernisering i Sverige och Sundsvallsdistriktet under 1800- och det tidiga 1900-talet (2015).

27. B. Rothstein, "Social Capital in Scandinavia", Scandinavian Political Studies 26 (2001).

Staten støttede foreningerne – ikke mindst økonomisk. Staten har overordnet haft en imøde kommende indstilling til de frivillige foreninger.

været frivillige, lokalt forankrede og medlemsbaserede og haft demokratiske beslutningsprocesser som et centralt element. Gennem det frivillige foreningsliv opstod der en slags sammenholdende kit i samfundet i form af stærke sociale normer for tillid og respekt, som støtter og fremmer samarbejde. Dette vigtige aspekt fik en ekstra dimension i Norden i kraft af foreningernes struktur.

Den nordiske foreningstradition har blandt andet bidraget til at skabe tillid mellem foreninger, der som udgangspunkt har haft modstridende interesser, men som gennem forhandlinger har opbygget en høj grad af tillid til hinanden.²⁸

Det faktum, at Norden har haft en universel velfærdsstat, som har modvirket dannelsen af underklasser i samfundet, har haft en positiv indvirkning på den sociale tillid. Generelt forholder det sig sådan, at samfund med en homogen befolkning, ikke mindst i økonomisk forstand, har bedre forudsætninger for at have høj social tillid. Forskere taler om, at "jo mere andre ligner en selv, desto større tilbøjelighed har man til at stole på dem".

Foreningerne udviklede en vigtig relation til staten.²⁹ En af grundene til dette er, at befolkningen allerede på et tidligt tidspunkt i den nordiske historie holdt op med at opfatte staten og lovgivningen som en fjende, som man gjorde i mange andre lande.³⁰ Det nordiske foreningsliv har desuden modtaget kraftig statsstøtte fra skatteindtægter. Det har ført til, at civilsamfundet har arbejdet parallelt med staten, selvom det – paradoksalt nok – ofte har kritiseret staten eller dens førte politik. Medlemskab i foreninger og statens imødekommende indstilling var med til at skabe gode forudsætninger for en spredning af magten. Det bidrog desuden til at øge tilliden til institutionerne og i endnu højere grad den mere generelle sociale tillid i samfundet.³¹ Man gik nok længst i Sverige, hvor relationen blev så tæt, at man i visse perioder næsten kan påstå, at interesseorganisationerne blev en del af statsapparatet.³² Man kan sågar tale om et korporativt samfund, hvor individet opnåede en væsentlig del af sin politiske indflydelse via sit medlemskab i en interesseorganisation (snarere end via for eksempel protestbevægelser).

Folkebevægelsernes store samfundsmæssige indflydelse er blevet mindre i de seneste årtier, hvor blandt andet medlemstallet i foreningerne er faldet. På den anden side er andre typer foreninger vokset. De findes ikke mindst inden for sport og kultur, men også inden for miljø og andre politiske områder.³³ For ræsonnementet i denne tekst indebærer det, at foreningslivets samfundsmæssige rolle er mindsket, eftersom den seneste tids foreninger ikke er af samme type som folkebevægelsens foreninger, men snarere er baseret på passivt

28. A. Ilsøe, "The Flip Side of Organized Decentralization: Company-Level Bargaining in Denmark", *British Journal of Industrial Relations* 50 (2012).

29. Der har til tider forekommet en diskurs om, hvorvidt der er en modsætning mellem staten og civilsamfundet. For en oversigt over denne, se L. Bennich-Björkman (et al.), *Civilsamhället, Demokratiutredning VIII* (1999).

30. L. Trägårdh, "The Historical Incubators of Trust in Sweden. From the Role of Blood to the Rule of Law" i M. Reuter (et al.), *Trust and Organizations: Confidence across Borders* (2013). Se også Andersen & Dinesen (endnu ikke udkommet) samt P. Selle, "The Transformation of the Voluntary Sector in Norway: A Decline in Social Capital?" i van Deth (et al.), *Social Capital and European Democracy* (1999). Se også interview med blandt andet Trägårdh og Rothstein i Höjer (2014).

31. Dette har forbindelse til argumentationen i Andersen & Dinesen (endnu ikke udkommet) og K.M. Sønderskov & P.T. Dinesen, "Danish Exceptionalism: Explaining the Unique Increase in Social Trust in Denmark Over the Past 30 Years", *European Sociological Review* 30 (2014). For en tidligere diskussion, se B. Rothstein & D. Stolle, "Introduction: Social Capital in Scandinavia", *Scandinavian Political Studies* 26 (2003). For en overordnet diskussion om forholdet mellem tillid på den ene side og protest eller inklusion i samfundsinstitutioner på den anden side, se J.F. Valencia (et al.), "Social Trust and Political Protest: The mediating role of the value of Power Distance", *Psicología Política* 40 (2010).

32. B. Rothstein, *Den korporativa staten* (1992).

33. Se for eksempel L. Torpe, "Foreningsdanmark" i P. Gundelach (red.) *Små og Store Forandringer. Danskernes Værdier siden 1981* (2011) og Rothstein (2001).

Placering	Land	Indeks
1	Danmark	90
2	New Zealand	90
3	Finland	89
4	Sverige	88
5	Schweiz	86
6	Norge	85
7	Singapore	84
8	Holland	83
9	Canada	82
10	Tyskland	81
10	Storbritannien	81
10	Luxembourg	81

medlemskab og professionelle sekretariater. Det har mindsket foreningslivets samlede betydning for den sociale tillid. Samtidig har foreningslivet stadig en vigtig funktion, når det gælder om at formidle visse normer, som påvirker den langsigtede tillid i samfundet.

På trods af forandringen i organisationernes struktur har Sønderskov og Dinesen kunnet konstatere bemærkelsesværdige stigninger i den sociale tillid i Sverige, Norge og Danmark siden cirka 1980. Her, mener de, har faktorer som den oplevede retfærdighed i samfundsinstitutionernes ageren samt en lav grad af korruption haft afgørende betydning.³⁴ Ud over den mere generelle sociale tillid udviser de nordiske lande også en høj grad af tillid – sammenlignet med andre europæiske lande – til det juridiske system og politikere.³⁵ Hvad angår korruption, har mange forskere påpeget, at de nordiske lande er de "reneste" i verden.³⁶ Transparency Internationals indeks over opfattet korruption i 176 forskellige lande og territorier i hele verden bekræfter dette. I top 10 ligger fire af de nordiske lande, mens Island er nummer 14 med et indekstal på 78.

Staten har også andre potentielle funktioner, når det gælder tilliden i samfundet. Ud over faktorer såsom oplevet retfærdighed og en lav grad af korruption har forskning også påpeget, at samfund med en universel velfærdsstat ofte er kendetegnet ved at have en høj grad af tillid.³⁷ Den nordiske velfærdsstat har en tendens til at undgå at skabe den type underklasse, som man finder i lande med angelsaksiske eller kontinentale velfærdsmodeller, hvor bistand er underlagt strengere krav og uddeles efter behov.³⁸

34. Sønderskov & Dinesen (2014). I Danmark er dette særligt interessant, eftersom man i løbet af nogle årtier formåede at øge tilliden til det højeste niveau i verden.

35. Calmfors (2014).

36. S. Holmberg & B. Rothstein (red.), Good Government: The Relevance of Political Science (2012).

37. B. Rothstein, "Corruption, Happiness, Social Trust and the Welfare State: A Causal Mechanisms Approach", QoG Working Paper Series 9 (2010).

38. Rothstein & Stolle (2003).

Dette fører os videre til et i forskningen hyppigt konstateret faktum, nemlig at en høj grad af homogenitet i en befolkning styrker den sociale tillid. Det gælder især indkomstmæssig ligestilling, men i en vis grad også sproglig og etnisk lighed. Sammenhængen mellem variation i social tillid og økonomiske skel synes primært at kunne forklares med en oplevet uretfærdighed, hvor større forskelle gør, at mennesker ikke føler, at de deler "samme skæbne". Francis Fukuyama taler i et klassisk studie om en tillidsradius: Jo mere andre ligner en selv, desto større tilbøjelighed har man til at stole på dem.³⁹ Når det gælder den økonomiske lighed i forhold til social tillid, plejer man især at fremhæve fraværet af en permanent underklasse i samfundet, men også at de velhavendes lønninger ikke opfattes som fuldstændig urimelige.⁴⁰

Andre faktorer, der har været gavnlige for den sociale tillids vækst i Norden gennem de seneste årtier, er et stigende uddannelsesniveau i befolkningen⁴¹ samt fraværet af en høj og langvarig arbejdsløshed.⁴²

Udfordringer for den nordiske tillid

På trods af at den nordiske tillid er blev skabt gennem mange årtier eller sågar århundreder som følge af forskellige historiske processer, er den ikke en ressource, der kan tages for givet. I dag står den nordiske tillid over for en række udfordringer.

Lad os indledningsvis fokusere på, hvad et samfund risikerer at miste, hvis den sociale tillid falder. På et principielt niveau handler det om, at borgerne føler, at deres medborgere er nogle "snyltere", hvilket gør det sværere at opretholde fælles normer, samtidig med at individet bliver mindre tilbøjeligt til at bidrage til fællesskabet. Bo Rothstein, professor ved Gøteborgs Universitet, har kaldt dette forhold for den sociale fældes logik.⁴³ Han kommer med et eksempel på, hvad der kan ske, hvis den sociale tillid mindskes. Rothstein mener, at det vil gøre det mindre meningsfuldt for den enkelte at betale skat, at undlade at misbruge de sociale sikringsystemer, at sortere affald, at følge loven og at fravælge korrupsion.

På mange måder handler effekterne af mindsket social tillid om det modsatte af de langsigtede velsignelser, der er blevet fremhævet tidligere i teksten. Kort sagt vil det føre til en forringet samfundsøkonomi, mindre lykkelige medborgere, dårligere fungerende samfund med risiko for øget kriminalitet og stigende vanskeligheder med at opretholde dele af det demokratiske samfund.

Det måske mest skadelige i denne sammenhæng er, at de parter, der har mistet tilliden til hinanden, har svært ved at genskabe den, selvom de er bevidste om, at et øget samarbejde vil gavne alle parter.⁴⁴

39. Fukuyama (1995).

40. Se blandt andet J. You, "Social Trust: Fairness Matters More than Homogeneity", *Political Psychology* 33 (2012).

41. S. Knack & P.J. Zak, "Building Trust: Public Policy, Interpersonal Trust, and Economic Development", *Supreme Court Economic Review* 10 (2002).

42. Uslaner (2002).

43. B. Rothstein, *Sociala fällor och tillitens problem* (2003). Se også Rothstein (2013).

44. Rothstein (2013).

Hvis den sociale tillid i samfundet falder, bliver det vanskeligere at opretholde fælles normer. Individet bliver desuden mindre tilbøjeligt til at bidrage til fællesskabet.

Social tillid er svær at opbygge, men kan sandsynligvis smuldre bort på kort tid.

Hvilke specifikke udfordringer står de nordiske samfund så over for? Nogle af dem er knyttet til den stigende heterogenitet i de nordiske samfund, som blandt andet skyldes øget økonomisk ulighed, indvandring⁴⁵ og politisk polarisering.⁴⁶

En helt anden udfordring er korrupsion. Det er korrekt, at Norden set i et globalt perspektiv er kendetegnet af en lav grad af korrupsion. Men hvis tilliden i de nordiske samfund i høj grad er blevet større takket være en lav korrupsion hos myndighederne, kan kausaliteten også let tippe den anden vej: Begrænsede stigninger i korrupsion kan få væsentlige negative konsekvenser for den sociale tillid.⁴⁷ Man kan udtrykke det på den måde, at jo flere personer vi anser for at være korrupte, desto større er sandsynligheden for, at de er korrupte.

Som det er blevet påpeget her i afsnittet, skyldes stigningen i tillid i Norden i høj grad den oplevede retfærdighed, som samfundsinstitutionernes ageren er præget af. Den oplevede retfærdighed kan dog mindskes – ikke bare som et resultat af øget korrupsion, men sandsynligvis også på grund af, at beslutninger opfattes som illegitime, for eksempel hvis en offentlig virksomhed ikke forvalter skattemidlerne på en fornuftig måde.

Hvis de nordiske lande skulle blive ramt af høj og langvarig arbejdsløshed, er der en risiko for, at det kan påvirke den sociale tillid. Det hænger i høj grad sammen med den tidligere nævnte udfordring med en eventuel øget økonomisk ulighed i samfundet.

Det nordiske foreningslivs centrale betydning for den sociale tillid er blevet fremhævet i denne fremstilling. Det ligger ikke inden for rammerne af denne tekst at undersøge, i hvilken udstrækning foreningslivet i Norden er aftaget i de seneste år, eller i hvilken udstrækning dets eksistens er truet. Hvis foreningslivet står over for en nedgang, vil det dog ikke bare være et tab for foreningslivet som sådan, men noget, som kan have en negativ indvirkning på tilliden i samfundet på langt sigt.

Herover er nogle af de udfordringer, som den nordiske tillid står over for, blevet belyst. Det er vigtigt, at disse udfordringer bliver taget alvorligt. Samtidig er det også vigtigt at have et balanceret syn på tingene. De fleste udfordringer er ikke nye, men har eksisteret i de seneste årtier. På trods af dette er den sociale tillid generelt fortsat opad i de nordiske samfund.

Selvom udfordringerne for den sociale tillid skal tages alvorligt, at det vigtigt at have et balanceret syn på tingene. Mange af udfordringerne er ikke nye. På trods af disse er den sociale tillid i Norden steget.

45. For en generel diskussion om dette, se R. Putnam, "E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century", *Scandinavian Political Studies* 30 (2007). Effekten af den øgede indvandring ses ikke så tydeligt på et aggregeret niveau, men kommer snarere til udtryk i lokalsamfundet, hvor den sociale tillid er mere følsom. L. Trägårdh et. al, *Den svala svenska tilliten* (2013). Se også NOU 2017:2, *Integrasjon og tillit. Langsiktige konsekvenser av høy innvandring* (2017).

46. L. Mason, "I Disrespectfully Agree: The Differential Effects of Partisan Sorting on Social and Issue Polarization", *American Journal of Political Science* 59 (2014). Se også C. Rapp, "Moral Opinion Polarization and the Erosion of Trust", *Social Science Research* 58 (2016).

47. P. Bardhan, "Corruption and Development: A Review of the Issues", *Journal of Economic Literature* 35 (1997).

FOTO: SCANPIX.DK

Konklusioner

I de nordiske lande er den sociale tillid exceptionelt høj i forhold til stort set alle andre lande. Man kan med god grund, hvilket en del forskere da også har gjort, tale om en "nordisk exceptionalisme".

Social tillid er en ressource for både individer og samfund. Det er der flere eksempler på i teksten. Alt i alt er det en stor velsignelse – i billedlig forstand guld værd – for et samfund, at det består af en befolkning med omfattende social tillid.

Tillid er en vigtig ressource for de nordiske samfund, men det er ikke en given naturressource ligesom guld (eller skov eller olie). Det er ikke noget, som de nordiske samfund har fået af naturen eller en guddommelig kraft, men noget, som er blevet skabt over en længere periode og gennem et samspil mellem forskellige processer. Historien om den nordiske tillid tager sandsynligvis sin begyndelse langt tilbage i tiden – måske allerede i vikingetiden. Indførelsen af protestantismen og den nedbrydning af sociale hierarkier, der fulgte med, havde også stor betydning. Det var dog 1800-tallets folkebevægelser, der – om end ikke med det samme, men på sigt – gav tilliden et puf i den rigtige retning. Det skete frem for alt ved, at folkebevægelserne etablerede foreninger på græsrodsniveau, som var lokalt forankrede, demokratisk styret og medlemsbaserede. De nordiske foreninger fik med tiden et tæt forhold til staten, som støttede foreningslivet

både økonomisk og på andre måder. Et andet vigtigt aspekt, særligt i de seneste årtier, har været retfærdige samfundsorganisationer uden korrupsion og en universel velfærdsstat, som har bestræbt sig på at modvirke skabelsen af en underklasse. Et høvet uddannelsesniveau, lav arbejdsløshed og en homogen befolkning – især i økonomisk forstand – er andre områder, hvor den statslige politik har bidraget positivt.

En delkonklusion, som man kan drage ud fra ovenstående, er, at hvis man vil se nærmere på Nordens fremgang, især i økonomisk forstand, og endnu mere specifikt vil undersøge, hvordan de nordiske lande har formået at undgå den recession, der ramte verden efter finanskrisen i 2008, skal man altså ikke fokusere for meget på, hvordan man i Norden har fået forskellige systemer, skatter, lovgivning m.m. til at gå op i en højere enhed, men i stedet se nærmere på, hvordan staten over lang tid har arbejdet transparent, retfærdigt og med stor integritet og de positive effekter, som dette har medført – ikke mindst hvad angår social tillid.

På baggrund af den belyste forskning om de nordiske erfaringer kan man sammenstille en slags manual for, hvordan staten kan agere for at øge den sociale tillid på langt sigt:

- Agere med åbenhed og transparens, forvalte skattemidler med respekt og bekæmpe alle tegn på korrupsion, hvor ubetydelige de end måtte forekomme.
- Skabe en generel velfærdsstat, som modvirker dannelsen af underklasser i samfundet.
- Støtte foreningslivet, ikke mindst økonomisk. Overordnet set er det gavnligt, hvis staten har en imødekommende indstilling til foreningslivet.
- Hæve uddannelsesniveaue i befolkningen. Set i lyset af hvor vigtigt det er at opretholde en relativ økonomisk homogenitet i befolkningen, er det især vigtigt at satse på dem, der har eller risikerer at ende med en lav og/eller en ufuldstændig uddannelse.
- Modarbejde fremkomsten af arbejdsløshed, især langtidsledighed. Det handler især om effektiv integration af flygtninge og indvandrere på arbejdsmarkedet.

Ræsonnementet i teksten medfører afslutningsvis, at det på mange måder er tillid, der får de nordiske samfund til at hænge sammen. Det er svært at forestille sig samfundsmodeller som de nordiske, hvis medborgerne ikke stoler på, at andre medborgere, via skattesystemet, bidrager til samfundsøkonomien, og at myndighederne forvalter midlerne på en rimelig og effektiv måde, som ikke er skæmmet af korrupsion. Spørgsmålet er, om ikke de nordiske lande har mere at tabe på mindsket social tillid end andre lande har. Ikke kun fordi de nordiske samfund har de højeste niveauer af tillid i verden, men fordi samfundsmodellen, eller snarere samfundskontrakten, i høj grad er baseret på tillid.

Referencer

- Acemoglu, D. (et al.), "Chiefs: Economic Development and Elite Control of Civil Society in Sierra Leone", *Journal of Political Economy* 122 (2014).
- Andersen, R.F. & P.T. Dinesen, "Social Capital in the Scandinavian Countries" i P. Nedergaard & A. Wivel (red.), *Routledge Handbook on Scandinavian Politics* (endnu ikke udgivet)
- P. Bardhan, "Corruption and Development: A Review of the Issues", *Journal of Economic Literature* 35 (1997)
- Bennich-Björkman, L. (et al.), *Civilsamhället, Demokratiutredning VIII* (1999)
- Bjørnskov, C., "The Determinants of Trust", *Ratio Working Papers* (2005)
- Bjørnskov, C., "Economic Growth" i G.L.H. Svendsen & G.T. Svendsen (red.), *Handbook of Social Capital* (2009)
- Blanchard, O. (et al.), *Unemployment, Labour-Market Flexibility and IMF Advice: Moving Beyond Mantras* (2013)
- Calmfors, L., "How well is the Nordic Model Doing? Recent Performance and Future Changes" i T. Valkonen & V. Vihriälä (red.), *The Nordic Model – Challenged but Capable of Reform* (2014)
- De Groot, H.L.F (et al.), "The Institutional Determinants of Bilateral Trade Patterns", *Kyklos. International Review for Social Science* 57 (2004)
- Delhey, J. & K. Newton, "Predicting Cross-National Levels of Social Trust in Seven Societies: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?", *European Sociological Review* 29 (2013)
- Dinesen, P.T. & K.M. Sønderskov, "Trust in a Time of Increasing Diversity: On the Relationship between Ethnic Heterogeneity and Social Trust in Denmark from 1979 until Today", *Scandinavian Political Studies* 35 (2012)
- Fukuyama, F., *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (1995)
- Furlong, D., *The Conceptualization of Trust in Economic Thought* (1996)
- Growiec, K. (et al.), "Social Capital and the Financial Crisis: The Case of Iceland", *CIES e-Working Papers* 138 (2012).
- Holmberg, S. & B. Rothstein (reds.), *Good Government: The Relevance of Political Science* (2012)
- Höjer, H., "Sveriges unika tillit sjunker: Kan man lita på folk?", *Forskning och Framsteg* 8 (2014)
- Ilssøe, A., "Between Trust and Control: Company-level Bargaining on Flexible Working Hours in the Danish and German Metal Industries", *Industrial Relations Journal* 41 (2010)
- Ilssøe, A., "The Flip Side of Organized Decentralization: Company-Level Bargaining in Denmark", *British Journal of Industrial Relations* 50 (2012)
- Kennedy, B.P. (et al.), "Social Capital, Income Inequality and Firearm Violent Crime", *Social Science and Medicine* 47 (1998)
- Knack, S. & P.J. Zak, "Building Trust: Public Policy, Interpersonal Trust, and Economic Development", *Supreme Court Economic Review* 10 (2002)
- Leung, A. (et al.), "Searching for Happiness: The Importance of Social Capital", *Journal of Happiness Studies* 12 (2011)
- Mason, L., "I Disrespectfully Agree: The Differential Effects of Partisan Sorting on Social and Issue Polarization", *American Journal of Political Science* 59 (2014)
- NOU 2017:2, *Integrasjon og tillit. Langsiktige konsekvenser av høy innvandring* (2017)

- Putnam, R., *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (1993)
- Putnam, R., *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community* (2000)
- Putnam, R., "E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century", *Scandinavian Political Studies* 30 (2007)
- Rapp, C., "Moral Opinion Polarization and the Erosion of Trust", *Social Science Research* 58 (2016)
- Rodríguez-Pose, A. & V. von Berlepsch, Social Capital and Individual Happiness in Europe, *Bruges European Economic Research Papers* 25 (2012)
- Roth, F., "Does Too Much Trust Hamper Economic Growth?", *Kyklos. International Review for Social Science* 62 (2009)
- Rothstein, B., *Den korporativa staten* (1992)
- Rothstein, B., "Social Capital in Scandinavia", *Scandinavian Political Studies* 26 (2001)
- Rothstein, B., *Sociala fällor och tillitens problem* (2003)
- Rothstein, B., "Corruption, Happiness, Social Trust and the Welfare State: A Causal Mechanisms Approach", *QoG Working Paper Series* 9 (2010)
- Rothstein, B., "Corruption and Social Trust: Why the Fish Rots from the Head Down", *Social Research* 80 (2013)
- Rothstein, B. & D. Stolle, "Introduction: Social Capital in Scandinavia", *Scandinavian Political Studies* 26 (2003)
- Rothstein, B. & E.M. Uslaner, "All for All. Equality, Corruption and Social Trust", *World Politics* 58 (2005)
- Selle, P., "The Transformation of the Voluntary Sector in Norway: A Decline in Social Capital?" i van Deth (et al.), *Social Capital and European Democracy* (1999)
- Svedin, G., "En ohyra på samhällskroppen": *Kriminalitet, kontroll och modernisering i Sverige och Sundsvallsdistriktet under 1800- och det tidiga 1900-talet* (2015)
- Svendsen, G.L.H. & G.T. Svendsen, "How did Trade Norms Evolve in Scandinavia?: Long-Distance Trade and Social Trust in the Viking Age", *Economic Systems* 40 (2016)
- Sønderskov, K.M. & P.T. Dinesen, "Danish Exceptionalism: Explaining the Unique Increase in Social Trust in Denmark Over the Past 30 Years", *European Sociological Review* 30 (2014)
- Tabellini, G., "Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe", *Journal of the European Economic Association* 8 (2010)
- Torpe, L., "Foreningsdanmark" i P. Gundelach (red.), *Små og Store Forandringer. Danskernes Værdier siden 1981* (2011)
- Trägårdh, L., "Den dumme svensken och allemansrättens magi" i L. Trägårdh (red.), *Tilliten i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier* (2009)
- Trägårdh, L., "The Historical Incubators of Trust in Sweden. From the Role of Blood to the Rule of Law" i M. Reuter (et al.), *Trust and Organizations: Confidence across Borders* (2013)
- Trägårdh L. (et al.), *Den svala svenska tilliten* (2013)
- Uslaner, E.M., *The Moral Foundation of Trust* (2002)
- Valencia J.F. (et al.), "Social Trust and Political Protest: The mediating role of the value of Power Distance", *Psicología Política* 40 (2010)
- You, J., "Social Trust: Fairness Matters More than Homogeneity", *Political Psychology* 33 (2012)
- Zak, P.J. & S. Knack, "Trust and Growth", *The Economic Journal* 111 (2001)

Nordisk Ministerråd
Ved Stranden 18
DK-1061 København K
www.norden.org

ANP 2017:744

ISBN 978-92-893-5076-1 (PRINT)

ISBN 978-92-893-5077-8 (PDF)

ISBN 978-92-893-5078-5 (EPUB)